

Una nació, una cultura? Multiculturalisme i cultura nacional en les noves formes de racisme

Manuel DELGADO i RUIZ

1. *El multiculturalisme, un fet*

Totes les ciutats, tots els països són, ara per ara, societats multiculturals, en el sentit que, siguis on siguis, si mires al teu voltant et trobaràs tota mena de gent fent tota mena de coses de moltes maneres distintes. Que les ciutats actuals siguin ciutats plurals –molta gent, fent moltes coses distintes de maneres sempre diferents– no és cap novetat. Sempre ha estat així, però és ben cert que els milers de nous residents que han arribat a les nacions de capitalisme avançat –arribats de països que fins fa no gaire podien resultar-nos exòtics i llunyans– estan fent encara més constatable aquest calidoscopi que podem contemplar permanentment activat als escenaris de la nostra vida quotidiana. Les dades demogràfiques són ben eloqüents i cada nou inventari del component humà de països com Catalunya adverteix d'una presència creixent de treballadors i professionals que venen a instal·lar-se entre nosaltres, sovint acompanyats de la seva família. La vida ordinària en tots els seus aspectes –el comerç, el lleure, els serveis públics, la cultura, el dia a dia...– ens permet comprovar fins a quin punt aquest augment de singularitats està modificant els nostres paisatges fins a assolir uns nivells creixents de cosmopolitisme.

Aquest va ser un dels mèrits que convé atribuir a l'Escola de Chicago a principi del segle xx haver-nos fet notar que, al capdavant, una nació moderna no pot estar feta d'altra cosa que de gent de tota mena, arribada de tot arreu. Allò que els Thomas, Burgess, Wirth, Park, etc. van mostrar-nos és que l'heterogeneïtat generalitzada i l'amagament de formes socials que coneixien les ciutats del món industrialitzat no eren sols possibles, sinó que resultaven estructuralment estratègiques, en la mesura en què obligaven a cooperar i mantenir relacions d'interdependència a comunitats humanes que havien desenvolupat qualitats i habilitats diferenciades. Aquesta condició que els chicaguans anomenaren *heterogenètica* de les ciutats era satisfeta preferentment pels moviments migratoris que les havien triat com la seva desemboadura. Dient-ho amb les paraules de Louis Wirth: "Atès que la població de la ciutat

no es reproduïx a si mateixa, ha de reclutar els seus immigrants en altres ciutats, en el camp i en d'altres països. La ciutat ha estat així gresol de races, pobles i cultures i un viver propici d'híbrids culturals i biològics nous. No sols ha tolerat les diferències individuals, sinó que les ha fomentat. Ha unit individus provinents de punts extrems del planeta perquè eren diferents i per això útils mútuament, més aviat que perquè fossin homogenis i similars en llur mentalitat" (Wirth, 1988 [1938]: 45).

Vet aquí que aquest principi és el que està fent de les nostres ciutats lloc de trobada i entrecruament d'innombrables trajectòries biogràfiques, individuals i col·lectives, cadascuna de les quals era ja en si mateixa composta i complexa. Troca infinita d'experiències i projectes, les societats actuals poden veure acomplida d'aquesta forma la seva vocació ineluctable de trobar en l'heterogeneïtat, la barreja i fins i tot el conflicte el combustible bàsic del que depenen no sols per prosperar, sinó senzillament per sobreviure com a ésser viu. Les nostres ciutats són diverses, efectivament, i ho són com ho són totes les ciutats amb les que es podria i s'hauria de voler comparar. Son diverses, estan fetes de diversitat. Vet aquí un fet, i prou.

Proclamar el que és evident –tot i tothom és diferent, com a tot arreu– és, ara i en aquest aspecte, tan compromès com ho sol resultar sempre, sobretot pensant en la manera com cada cop es generalitza i s'assumeix més com incontestable un discurs que interpreta com a problemàtica aquesta intensificació de la diversitat i insinua la necessitat de reaccionar davant d'ella d'una o altra forma. Uns, els més intolerants, nostàlgics d'una uniformitat cultural que sols ha existit alguna vegada a la seva imaginació, reclamen actuacions que limitin l'exercici del dret a sentir, pensar, parlar, concebre l'univers, resar, ballar, cuinar, menjar, defecar, copular, etc., com cadascú cregui adient, d'acord amb adhesions culturals que en un sistema democràtic no sols haurien de veure's respectades, sinó àdhuc protegides, tret d'aquelles que poguessin implicar la vulneració d'una llei justa o d'un dret humà fonamental.

2. *Cultura nacional i racisme cultural*

El vell racisme biològic continua sent present a les nostres societats i servint per a l'assetjament de persones racialitzades, és a dir de segregada, menyspreada, àdhuc agredida –també per la policia– pels seus trets fenotípics, com ara el color de la seva pell. Però aquesta mena de racisme no és l'únic responsable ideològic, ara per ara, de les pràctiques i discursos per l'exclusió social de determinades persones i grups. Bona part de quadres de desigualtat més importants que afecten a comunitats diferenciades no es justifiquen en raons genètiques, sinó en la presumpció que certs trets culturals, valorats com a negatius, permeten col·locar el grup que els detenta en la banda baixa d'una determinada jerarquia moral. Parlem del que s'anomena racisme diferencialista, racisme identitari, fonamentalisme cultural, etnicisme, i, sobretot, racisme cultural (Stolcke, 1995).

El racisme cultural estableix que exhibir una suposada personalitat col·lectiva comporta característiques de les quals, a la manera d'un programa genètic, els membres individuals són portadors hereditaris. Com alerten autors com Tzvetan Todorov (2013) o, abans potser que ningú Pierre-André Taguieff (1987), la caduca noció de raça ha estat substituïda per la fetitxització del valor *cultura*, en la seva accepció romàntica i idealista. Des d'aquesta perspectiva, la cultura és entesa com una entitat inefable, que imprimeix en els que han estat

educats en ella una certa visió del món, els imposa una orientació vital i en determina llurs actituds i opinions. Igual com succeeix amb el racisme biològic, el racisme cultural naturalitza una diferència que s'accepta que és cultural, però que es considera determinant àdhuc més enllà de la voluntat personal dels individus. En la mesura en què considera les cultures com a entitats exemptes, ahistòriques, homogènies i en darrera instància incommensurables, el racisme cultural arriba a idèntiques conclusions que l'antic racisme biològic, que poden resumir-se que les diferències conductuals entre grups humans són irrevocables.

Aquest racisme de nou encuny funciona inferioritzant aquells dels quals la suposada identitat cultural d'un grup considerat aliè o estrany és investida de qualitats negatives, comparades amb les virtuts del propi temperament nacional o ètnic del grup receptor o majoritari, entès com si fos un fet natural. En defensar el dret a preservar la seva imaginària puresa cultural, el grup es protegeix de tota suposada contaminació, i margina, exclou, expulsa o impedeix l'accés als agents interns o externs considerats portadors d'impuresa. Els factors de risc per a l'homogeneïtat cultural de la comunitat receptora o hegemònica poden provenir d'instàncies polítiques superiors –un Estat opressor, o un govern massa descuidat amb les *essències pàtries*–. També de vies per les quals subtilment penetren influències *estrangeritzants*, com els *mass-media*. Però, sobretot, s'interpreta que el perill principal prové dels immigrants, és a dir aquells que han vingut de fora a viure dins del territori que el grup considera propi i als quals es pot acusar de no haver-se amollat a la idiosincràsia del país d'acollida i de posar-la en perill amb els seus costums aliens.

Aquest racisme diferencialista desenvolupa una actitud envers els considerats aliens que sols en aparença hauria de resultar contradictòria. Per un costat, els rebutja, ja que desconfia d'ells en percebre'ls com una font de brutícia que altera la integritat cultural de la nació. Però, al mateix temps, els necessita, en tant que la seva presència li permet construir i endurir el que d'incomparable troba en la seva pròpia singularitat cultural.

És freqüent que el racisme cultural o ètnic aparegui a la base del nacionalisme primordialista, és a dir d'aquell nacionalisme que es considera fonamentat en essències immutables i que presumeix l'existència d'un tarannà particular i inconfusible en aquells que són considerats com a inclosos en la nació. El nacionalisme essencialista es considera legítimat a establir qui i què mereix ser homologat en tant que *nacional*, i, per contra, qui i què ha de ser considerat estrany, brut, perillós i, en conseqüència, exclouible.

D'acord amb el nacionalisme primordialista, qui aspiri a ser investit com *un dels nostres* ha d'acceptar ser sotmès al motlle unificador d'aquells que es consideren dipositaris d'una metafísica cultural nacional –la *Kulturation* romàntica–, una situació prístina i esplendorosa que, segons el nou racisme diferencial, existiria *abans* de l'arribada dels forasters i que la presència d'aquests amenaça amb alterar. És així que el grau d'adhesió a la suposada cultura essencial d'un país permet distribuir en termes *culturals* els diferents nivells d'integració-exclusió socioeconòmica.

El racisme cultural és una de les estratègies d'elecció a la majoria de les polítiques europees sobre immigració, cada cop més inclinades a agitar l'espantall del *perill* dels immigrants a partir de la seva *inassimilabilitat* cultural, és a dir sense haver de recórrer als desprestigiats tòpics del racisme clàssic.

3. *Cultura nacional i racisme cultural*

Davant d'aquesta posició que, desmentint i escapolint el dret fonamental de cadascú a ser qui és, exigeix veure minvats els nivells d'heterogeneïtat cultural en nom de la restauració d'una fantàstica unitat cultural perduda, ens trobem una altra posició que vindica la tolerància i el respecte envers aquells que no són com la majoria i als qui s'aplica tota mena de denominacions d'origen especials que, en el fons, confirmen la situació d'excepcionalitat que se'ls pressuposa: minories ètniques, immigrants, gent d'altres cultures..., és a dir persones a les quals s'aplica una marca de *diferents* que els distingeix de tota la resta d'éssers humans, etiquetats com a *no-diferents* o *normals*. No cal dir que aquestes dues posicions –la *intolerant* i la *tolerant*– no són gens diferents i totes dues coincideixen en allò important, que és considerar la diversitat cultural no com el que és –un fet i prou–, sinó com una font de problemes greus que requereixen una resposta adequada i enèrgica.

La posició intolerant és la que han mantingut sempre les ideologies explícitament racistes, ja siguin fidels al model clàssic del racisme biològic, ja sigui sota les noves modalitats basades en l'ús excloent del terme *cultura*. L'altra actitud, la *tolerant*, és la que han fet seva les institucions, els mitjans de comunicació i les majories socials degudament ensinistrades en un llenguatge políticament correcte. Malauradament, aquesta posició profundament afectada que proclama les virtuts de la comprensió i l'obertura a l'altre ha acabat col·locant-se en la base discursiva de la majoria de moviments i organitzacions antiracistes, si més no les afins i sostingudes des de l'anta racisme oficial. Aquesta defensa de la tolerància envers els diferents no cal dir que repeteix la lògica del racisme i el pitjor és que la legítima i en garanteix la seva eficàcia.

Totes dues posicions –la intolerant i la tolerant– coincideixen del tot a l'hora de concebre determinants conflictes com a conseqüència de posicions civilitzadores incompatibles o mal ajustades, conflictes que –sostenen els partidaris de la comprensió i l'amor mutu– quedarien si més no alleugerides si els actors socials augmentessin els seus nivells d'empatia i intensifiquessin la seva comunicació. No cal dir que uns i altres es posen d'acord en el que de debò té importància, que és a considerar la cultura de cadascun dels segments socials mal avinguts com la font dels seus contenciosos, i eviten qualsevol explicació social, econòmica o política en el diagnòstic de les diferents situacions de xoc. Són les identitats, i no els interessos, allò que concorre en la vida social i, per tant, la causa del que passa ha de ser ubicada, no en desavinences derivades de tota mena d'injustícies i pràctiques marginadores, sinó en malentesos culturals resolubles a través del diàleg i la reconciliació entre les parts.

4. *Multiculturalisme i integració cultural*

I és aquí que veiem entrar en joc certes invocacions al *multiculturalisme*, a la *interculturalitat*. Aquests usos del terme *cultura* no remetent a les maneres de fer dels diferents col·lectius humans, que fan que ningú pugui ser adscrit a una sola cultura i que cada cultura sigui, per definició, composta i híbrida, de tal forma que no existirien cultures *pures*, sinó a la mateixa concepció romàntica i idealista de *cultura* que encapsula a cada ésser humà dins d'una cosmovisió i un sistema costumari que el determina de manera ineluctable i del qual s'entén que pot escapar, car actua a la manera d'un codi genètic.

Igual que el racisme cultural, el racisme multicultural hi coincideix en el fet que la cultura i els conflictes derivats de la concepció del món de cadascun dels sectors copresents en el que ens ha de preocupar i el que ha de motivar mobilitzacions promocionades institucionalment –festes de la diversitat, setmanes de la tolerància, jornades interculturals, fòrums de les cultures– que estimulen les bones vibracions del públic, al mateix temps que el sistema escolar converteix aquest exhibicionisme de la bondat en línies pedagògiques destinades a fer acceptable la presència d'estranyos culturals a les aules. Tot per entendre i fer entendre que els països i les ciutats són diversos, però que aquesta diversitat no qüestiona res i que, desproveïda de qualsevol concomitància política, social o econòmica, la podem pair com un espectacle amable, una permanent lliçó ètica de com s'administra el conflicte fent-lo callar. En això consisteix el racisme que utilitza el multiculturalisme per legitimar-te i dissimular les noves lògiques discriminatòries. Ha rebut diverses denominacions: racisme multicultural (Vázquez Rial, 2001), racisme elegant (González Alcantud, 2011), racisme democràtic (Palidda, 2009), racisme cosmopolita (Delgado, 2016).

Aquesta idea amable del que és el multiculturalisme amaga que, per damunt de tot, el que importa és que no es noti que el que passa no és que els països i les ciutats siguin diversos, sinó que són profundament desiguals. El que importa és que no es pronunciïn mai les paraules maleïdes: explotació, injustícia, abús policíac... No ens enganyem, més enllà de l'espectacle multicolor que els nouvinguts aporten als nostres carrers, el que hi ha és la constitució d'una nova classe obrera, feta de treballadors estrangers provinents de països més pobres, uns especialitzats en competències abandonades per un jovent local que tendeix a menysprear la formació professional, d'altres treballadors no qualificats –o desqualificats, en el sentit de desproveïts de les seves respectives competències professionals– també estrangers, assignats a una cada cop economia informal en expansió, en les condicions legals més inestables i insegures, sense a penes capacitat de lluita i organització i rebent sous de misèria que assegurin als empleadors els màxims beneficis.

És –o hauria de ser– evident que el nucli central de la qüestió del multiculturalisme, tal com ara per ara està sent emprat com a *valor*, no és si podem o no conviure amb la diferència, sinó si podem conviure o no amb l'espectacle esfereïdor de l'explotació humana massiva indispensable per l'actual model de desenvolupament econòmic que, en tants sentits i al costat d'un paper creixent de les més modernes tecnologies, ens retrotrau a les formes més despietades d'abús sobre la força de treball que caracteritzaren les primeres fases del taylorisme. En l'actual moment del procés de desindustrialització i terciarització generalitzades aquest abús no es posa a disposició del maquinisme i la producció industrial, sinó d'una economia de serveis en què els nous proletaris ja no són productors sinó, en efecte, servidors.

5. *Racisme i integració cultural*

Partint de tot l'exposat fins aquí, tindríem motius per preguntar-nos què cal entendre per aquest terme tan invocat darrerament com és el d'*integració*, usat sobretot per fer referència amb el que s'espera dels i vers els treballadors estrangers i llurs famílies. Si de la nostra banda haguéssim de quedar-nos amb algunes de les accepcions, triaríem les més realistes i les menys ambivalents. D'entrada, emfatitzaríem aquella que assenyalava que *integració* vol dir

abans de res integració legal, és a dir reconeixement de drets de ciutadania que no haurien de ser escapolits a cap ésser humà que se'n fes present en un temps i un espais de debò democràtics. No cal dir que els entrebancs legals i la situació d'incertesa que s'imposen als treballadors i les treballadores immigrants i els seus fills són un impediment crònic per a una incorporació plena a la vida social. En segon terme, entendriem per *integració* l'apropiació d'espais socials ascendants, és a dir la possibilitat de desplaçar-se cap amunt en l'escala de les posicions socials, promocionar-se, millorar les condicions de vida pròpies i dels descendents (Domingo, 1996).

És significatiu que cap d'aquestes dues accepcions de la noció d'*integració* no aparegui ara per ara degudament subratllada com a fonamental quan parlem dels treballadors estrangers. La integració que faria del nouvingut un ésser humà igual –és a dir amb tots els drets i deures de la resta d'habitants del país– és legalment negada i el nouvingut –de vegades no tan nou– veu constantment com li neguen o regategen prestacions socials bàsiques per causa de la seva situació jurídica. La integració que permetria que qui arriba per treballar al nostre país esdevingués una persona en condicions de millorar les seves condicions de vida –trobar feina digna, habitatge, formació, condicions per formar una família– també es veu obstaculitzada per totes les contingències que l'atrapen en els racons més empobrits i vulnerables de l'estructura socioeconòmica. En canvi, al mateix temps que s'obliquen les dimensions legals, laborals, higièniques, habitacionals, educatives, sanitàries, etc. de la integració concreta dels treballadors estrangers en la societat que els acull i de la qual passen a formar part, s'insisteix cada cop més en els problemes que implica la seva integració en un àmbit molt més abstracte i que és una suposada cultura amfitriona, una veritat identitària inefable a la qual el nouvingut hauria d'adherir-se i de la qual mai s'acaba de definir ni quin són els continguts específics ni què cal fer per tal que aquesta incorporació pugui arribar a ser efectiva.

És aleshores que podem entendre per què serveixen totes aquelles proclamacions retòriques i iniciatives carregades d'aparents bones intencions que giren a l'entorn de la *integració cultural* dels immigrants i qüestions que li són annexes i que es presenten sota els esmentats epígrafs de *multiculturalitat*, *diversitat cultural*, *interculturalitat*, usats en el sentit distorsionador que hem anotat (Plaut, 2018). El llenguatge de les cultures afegeix enormes avantatges al discurs tan oficial com majoritari per facilitar aquest coneixement simple i immediat de les relacions socials que era la gran virtut del vell racisme biològic. No és casual que des que fa no gaires anys va començar a estendre's l'apel·lació a *les cultures* per descriure la naturalesa composta de la nostra societat, s'hagi renunciat de forma gradual a incloure el valor *classe social* a l'hora d'analitzar els conflictes entre segments socials amb interessos incompatibles (cf. Balibar i Wallerstein, 1991). La dualització social assoleix nivells escandalosos, la igualtat democràtica podria ser desemmascarada en qualsevol moment com una cànvida ficció, el racisme està servint més que mai per estructurar la força de treball... I davant tot això el que reclamem no és més justícia, sinó inocular-nos de virtuosisme i estimular la simpatia ètica i estètica envers l'altre *multicultural*. L'actual estat de coses ha realitzat el somni daurat que el franquisme va intentar imposar sense aconseguir-ho: l'abolició per decret de la lluita de classes.

Als nous proletaris –tant si treballen, com si busquen feina, com si són exiliats als terrenys de

la marginació social– són a qui toca la pitjor part en una dinàmica d'acumulació i increment de les taxes de beneficis capitalistes, a costa de la precarització i el retall de drets laborals. Lluny de fer res per esmenar lleis injustes, lluny de perseguir les pràctiques empresarials basades en l'explotació laboral o l'especulació immobiliària, ben lluny per rectificar la tendència a un desballestament de tots els serveis públics, lluny d'una millora substantiva de les prestacions socials que ens van fer creure un dia en l'anomenat estat del benestar..., avui les produccions ideològiques institucionals reprenen la seva ambigüitat intrínseca i parlen sobretot de *diàleg entre cultures*, *obertura a l'altre*, *diversitat cultural* i altres invocacions als bons sentiments. La retòrica *multiculti* com a fórmula màgica per fer possible la convivència entre diferents als quals s'ha fet oblidar que són desiguals. Vet aquí en què consisteixen avui les noves formes de racisme, l'argücia fonamental de les quals és fer-se passar pel contrari del que són en realitat.

Manuel Delgado i Ruiz,
antropòleg i professor d'antropologia religiosa i urbana
al Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona

Bibliografia

- BALIBAR, E.; WALLERSTEIN, I., *Raza, nación y clase*. Iepala: Sant Sebastià, 1991.
- DELGADO, M. "El nuevo racismo cosmopolita", a *Ciudadanismo. La reforma ética y estética del capitalismo*. Piqueta: Madrid, 2016, 83-99.
- DOMINGO, A. "La integración como proceso de apropiación de espacios sociales ascendentes". A. A. KAPLÁN (ed.) *Procesos migratorios y relaciones interétnicas. Actas VII Congreso de Antropología*, Asociación Aragonesa de Antropología. Saragossa, 2000.
- GONZÁLEZ ALCANTUD, J. A. *Racismo elegante. De la teoría de las razas culturales a la invisibilidad del racismo cotidiano*. Bellaterra: Barcelona, 2011.
- PALIDDA, S. (ed.) *Razzismo democratico. La persecuzione degli stranieri in Europa*. Roma, Tommaso Vitale Pu., 2009.
- PLAUT, V. C. et al. "Do Color Blindness and Multiculturalism Remedy or Foster Discrimination and Racism". *Current Directions in Psychological Science*, 27(3), 2018.
- STOLCKE, V. "Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe". *Current Anthropology*, Vol. 36(1), 1995, 1-24.
- TAGUIEFF, J.-P. *La force du préjugé*. París: La Découverte, 1987.
- TODOROV, T. *Nosotros y los otros*. Madrid: Siglo XXI, 2013.
- VÁZQUEZ RIAL, H. "Lo multicultural como mitología y como coartada del racismo". *Scripta Nova: revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, [en línia], 2001, Vol. 5, <https://www.raco.cat/index.php/ScriptaNova/article/view/58953> [Consulta: 15-08-2020].
- WIRTH, L. "El urbanismo como forma de vida". M. FERNÁNDEZ MARTORELL (ed.) *Leer la ciudad*. Icaria: Barcelona, 1988 [1938], 29-54.